

RÉBAY MAGDOLNA

AZ ARISZTOKRATA LEÁNYNEVELÉS INTÉZMÉNYESÜLÉSE A XIX–XX. SZÁZADBAN MAGYARORSZÁGON

BEVEZETÉS

Az arisztokraták politikai és társadalmi helyzetének, életmódjának a története hazánkban a rendszerváltozást követően került a szakma és a közvélemény érdeklődési körébe.¹ Virág Irénnek köszönhetően fontos összegző munka² született a nevelésük és oktatásuk történetéről, amelynek folytatására kutatócsoport vállalkozott.³ Az újabb és újabb emlékiratok megjelenésével új források váltak elérhetővé. Mindez elősegíti a több szempontú, alaposabb elemzések megszületését. A jelen kutatásban kimondottan a főnemesi címmel rendelkező lányok nevelésére-oktatására koncentrálnak, arra vagyunk kíváncsiak, hogy a XIX. század második felétől kezdve hogyan történt az oktatásuk Magyarországon. Kitérünk annak helyszínére: a családra és az iskolára. Utóbbi kapcsán kiemelten foglalkozunk a Notre Dame de Sion kongregáció és a Sacré Coeur kongregáció (Szent Szív Társaság) budapesti leánynevelő intézeteivel. Az intézményesülés folyamatára koncentrálnak, a házi nevelésre vonatkozó további részletekre egy másik tanulmányunkban fogunk kitérni.⁴ Forrásaink egyrészt hivatalos iskolai dokumentumok (értésítő, anyakönyvek, érettségi törzskönyvek), másrészt személyes források, memoárok voltak. Kilenc visszaemlékezést használtunk fel, valamint Mary Elisabeth Stevensnek, a gróf Andrássy család nevelőnőjének levelezését.⁵

A kilenc memoár szerzője:

1. gróf Andrássy Katinka (1892–1985⁶);⁷
2. gróf Andrássy Imréné Stella Kuylenstierna (1902–1998);⁸

¹ Vö. Püski 2007, 2008a, 2008b; Papp–Püski (szerk.) 2009, 2013; Ballabás–Pap–Pál 2020.

² Virág 2013.

³ Rébay (szerk.) 2017.

⁴ Megjelenik a HERJ 2024/1. számában “When people still had enough time to live: Education of girls from Hungarian aristocratic families, from the 1860s until 1947” címmel.

⁵ Stevens 2007.

⁶ A születési és a halálozási év forrása az elemzett írás vagy Gudenus genealógiája (Gudenus 1990: I. és Gudenus 1998: IV.).

⁷ Károlyi Mihályné 2011.

⁸ Kuylenstierna–Andrássy 2015.

3. gróf Bánffy Katalin (szül. 1924);⁹
4. gróf Edelsheim-Gyulai Ilona (1918–2013);¹⁰
5. gróf Károlyi Széchenyi Ilona (1898–1984);¹¹
6. báró Kemény Jánosné Augusta Paton (1900–1989);¹²
7. gróf Nádasdy Borbála (szül. 1939);¹³
8. herceg Odescalchi Eugénie (1898–1985);¹⁴
9. gróf Windisch-Graetz Mária Magdolna (1911–2005).¹⁵

Támaszkodtunk továbbá 10 rövidebb lélegzetű írásbeli visszaemlékezésre, amelyek gróf Kornis Gabriella válogatásában jelentek meg. A szerzők erdélyi arisztokraták: báró Apor Klára (szül. 1920), báró Apor Éva (szül. 1935), báró Atzél Ferenc (szül. 1942), gróf Bethlen Éva (szül. 1920), gr. Degenfeld-Schonburg Pál (szül. 1924); báró Gerliczy Mária (szül. 1920), báró Huszár Mónika (szül. 1918), báró Kemény Mária (szül. 1934), gróf Kornis Gabriella (szül. 1921) és gróf Toldalagi Éva (szül. 1923).¹⁶ Kutatásunkban a dokumentumelemzés, illetve a narratív szövegelemzés módszerét használtuk, valamint leíró statisztikai elemzéseket végeztünk. A felhasznált forrásokból következik, hogy elsősorban a XX. század első felére koncentráltunk visszatekintve az 1860-as évekig. A kutatásban tehát egyes módszereket használtunk. A folyamat során újabb és újabb kérdések merültek fel, amelyek megválaszolására nem minden esetben volt lehetőségünk.

A rendi társadalom felszámolását követő polgárosodás és gazdasági modernizáció az arisztokrácia számára az elitszereptől való megválás veszélyével járt. A születési kiváltságok nagy része ugyanis elveszett, a gazdasági elitpozícióhoz szükséges vagyonnal pedig már nem mindegyikük rendelkezett. Keresték ezért a módját a társadalmi hierarchia élén maradásnak, amit a német szakirodalom „fentmaradásnak”, „Obenbleiben”-nek nevez.¹⁷ Ennek egyik útja volt a tanulás s az ezáltal megszerezhető foglalkozás, pozíció. Kutatásunkban arra keressük a választ, vajon ez a stratégia a magyarországi főnemes lányok oktatásában megjelenik-e. Feladják-e a főnemes hölgyek a rendies elkülönülésüket, s a fiúkhöz hasonlóan a kastély helyett az iskolákat választják-e tanulmányaik színhelyül? S ha igen, akkor mely iskolákra esett a választásuk?

⁹ Bánffy 2010.

¹⁰ Edelsheim Gyulai 2018.

¹¹ Károlyi Széchenyi 2005.

¹² Kemény 2019.

¹³ Nádasdy 2008.

¹⁴ Odescalchi 1987.

¹⁵ Károlyi Istvánné 2017.

¹⁶ Kornis 2002.

¹⁷ Conze 2005: 87–88.

Az 1918-ban kb. 4500 főt számláló főnemesség önmagában heterogén réteg volt, a rang és annak régisége, a vagyon nagysága, a birtok elhelyezkedése, a megélhetés módja, a felekezeti hovatartozás, a nemzeti öntudat erőssége szerint is különböztek a nemzetségek/családok. Hangsúlyozzuk tehát, hogy a felhasznált forrásokból nem általánosíthatunk e társadalmi réteg egészére, legnagyobb igyekezettel is csak bizonyos tendenciák megállapítására törekedhetünk.¹⁸ Egy trend mindenesetre kirajzolódik: az oktatásuk intézményesülése, az iskola ideiglenes, majd alternatív oktatási szintérré vált a tárgyalt korszakban.

AZ ARISZTOKRATA LÁNYOK NEVELÉSÉNEK–OKTATÁSÁNAK SZÍNTEREI: AZ OTTHON

„Az első világháborút megelőző biztonságos, derült években az én társadalmi osztályomhoz tartozó leánynak igazán semmi más gondja nem volt, mint jó házasságot kötni, s a maga otthonában folytatni ugyanazt az életet, amelyet szülei házában megszokott” – írta gróf Andrássy Katinka.¹⁹ Az arisztokraták úgy vélték, e célra leányaikat leginkább a házi nevelés keretében készíthetik fel. A főrangú lányok nevelésének a színtere a XIX. század folyamán jellemzően az otthon volt, ahol idegen ajkú nevelőnők foglalkoztak velük. Jól beszélték ezért a modern nyelveket: a németet, a franciát, kevésbé az angolt. Elsajátították az illemszabályokat, megtanulták a divatos táncokat, foglalkoztak művészetekkel. A század első felében a hazai viszonyokat illető tájékozottságuk jellemzően szerény volt, a magyar irodalmat, történelmet, földrajzot kevésbé ismerték. A társalgás sem folyt feltétlenül magyar nyelven körükben. Az idegen szellemiségű nevelést azonban a reformkorban mind erősebb kritika érte. Maguk az arisztokraták közül is többen úgy vélték, hogy az ország felemelkedése érdekében a főrangú hölgyeknek is jó példát kellene mutatniuk. Nekik is hozzá kellene járulniuk a magyar nemzeti ébredéshez, támogatniuk kell a magyar nemzeti kultúrát, gyermekeiket pedig hazafias szellemben lenne szükséges nevelniük. Felmerült ezért nevelőnőképző intézet felállításának a terve, hogy megfelelően képzett magyar nevelőnők is alkalmazhatók legyenek a főrangú családoknál, ez azonban nem valósult meg. (Tanítónőképző nyílt 1856-ban, de annak más volt a funkciója.) Másrészt nyilvános (középfokú) leányiskolák alapítását kezdeményezték. Utóbbi javaslatot, amely az 1825. évi országgyűlés közoktatásügyi reformtervezetében is belekerült, azonban az államtanács 1844-ben elvetette arra hivatkozva, hogy az igényeket az angolkisasszonyok, a Notre Dame női kanonokrend és az orsolyiták iskolái kielégítik.²⁰

¹⁸ Vö. Ballabás 2020: 159–199; Püski 2008a.

¹⁹ Károlyi Mihályné 2011: 125.

²⁰ Virág 2013: 115–133.

Gróf Teleki Blanka azonban ezek szellemiségét, a képzés tartalmát valószínűsíthetően nem tartotta megfelelőnek, mert új iskola létesítése mellett döntött: „... a főrendű leányok számára nyissunk egy nagyszerű nevelőintézetet, melyben az anyai nyelvvel együtt a hazaszent szeretete oltassék a leány szívébe, hol a külföldi míveltséget a hazai iránti kötelesség érzetével egyesítve, tanulhassa a magyar ivadék az idegent becsülni, a hazait forrón szeretni.”²¹ 1846 decemberében meg is nyitotta intézetét Pesten, azonban csak mérsékelt érdeklődést tudott kiváltani. A legmagasabb diáklétszám az iskola fennállásának két esztendeje alatt mindössze tizenegy fő volt úgy, hogy nem csak arisztokraták jelentkezhetek. Teleki a cenzúrát okolta, nem engedték ugyanis a nagyobb példányszámú lapokban közölni a hirdetését. A nyilvánossági jogot sem kapta meg az intézmény. A tananyag a fiúk gimnáziumi képzésétől jelentősen különbözött: a klasszikus nyelvek ugyanis hiányoztak. Szerepeltek viszont humán és reál tárgyak egyaránt, valamint művészeti tanulmányokra is alkalom nyílt, s testmozgásra is lehetőséget adtak.²² A nőnevelés intézményrendszere a XIX. század második felében a társadalmi nyomásra reagálva új és új típusokkal bővült. A tanítónőképzők mellett elérhetővé váltak 1870 után a polgári leányiskolák, majd 1875-től a szintén középszintű, ún. felsőbb leányiskolák, végül 1896-tól az érettségit adó leánygimnáziumok. A leánygimnáziumok alapítása előtt a leányok számára lehetőség nyílt, hogy magántanulóként a fiúk középiskoláiba iratkozzanak be. Mivel viszonylag kevés magasabb fokú leányiskola volt, ezért a lányok növekvő számban éltek ezzel a lehetőséggel.²³

Korábbi kutatásainkban számos középiskola tanulói névsorát átvizsgálva viszont alig-alig bukkantunk főrangú leány nevére az osztálynévsorokban. Egyik kivétel a nyíregyházi evangélikus főgimnázium volt, ahová 1907/08-ban és az ezt követő tanévekben öt arisztokrata leány – négy testvérként – iratkozott be.²⁴ A pesti piarista gimnáziumba az első főrangú leány csak 1913/14-ben kérte a felvételét, és őt csak egy további követte 1917/18-ig.²⁵ A kolozsvári református főgimnázium névsorában pedig 1917/18-ban bukkant fel az első tagja a „szebbik nemnek”, báró Hacke Károlyné báró Steinitzer Sarolta személyében.²⁶ A soproni evangélikus főgimnáziumnak is csak egyetlen lánytanulója volt a dualizmus korában, aki 1907/08-ban iratkozott be.²⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a főrangú leányok az első világháborút megelőzően nem vállalták a nehéz követelményekkel járó középiskolai képzés elvégzésére.²⁸ Lehetséges, hogy

²¹ Idézi Virág 2013: 129.

²² Virág 2013: 129–133.

²³ Kéri 2018: 405–406, 432–455.

²⁴ Rébay 2017: 70.

²⁵ Rébay 2014: 262.

²⁶ Rébay 2021: 310.

²⁷ Boruzsné–Rébay 2022: 483.

²⁸ Vö. Müller 2000: 191–194.

a polgári leányiskolák és a felsőbb leányiskolák illetve – bár ezt nem tartjuk valószínűnek – a tanítónőképzők diáknévsoraiban esetleg ott vannak, de ennek megállapításához további kutatásokra van szükség. A feltételezést a felsőbb leányiskolákra vonatkozóan megerősíti Müller Ildikó, aki szerint 1904/05-ben a felsőbb leányiskolák növendékei szüleinek 2,7%-a nagybirtokos volt.²⁹ Mindenesetre a korszakról szóló memoárok az otthoni tanulmányok szokásának fennmaradására utalnak. Ha be is iratkoztak a lányok az iskolába, valószínűleg inkább magántanulói státuszban.

Az arisztokrata lányok nevelésének-oktatásának a színtere tehát jellemzően a családi otthon, a kastély maradt a XIX. század második felében is, ahol a gyermekeknek alkalmazkodniuk kellett a felnőtt világához. A napirendjük szigorúan meg volt tervezve: „Napi időbeosztásunk olyan pontos és szigorú volt, akár az iskolai órarend. [...] Nevelőnőink felelősek voltak azért, hogy percnyi pontossággal betartsuk a menetrendet.”³⁰ Ez a szabályszerűség általában jellemző volt a főnemes családok mindennapjaira: „...rendje volt a tanulásnak és a szórakozásnak, az étkezésnek, a sportnak és a kirándulásoknak.”³¹ A napi rutint igen ritkán lehetett megtörni.³²

Az idegen nyelvek elsajátítása mind a XIX. században mind a XX. század első felében már gyermekkorban megtörtént. A gróf Edelsheim Gyulai családnál, az akkor már Csehszlovákiához tartozó felsőelefánti kastélyban, ahol négy leánygyermek nevelkedett, rendszerint négy nevelőnő (magyar, angol, francia és német) tartózkodott, mindegyiknek megvolt a feladata: „A magyar tanárnő a rendes iskolai tantárgyakat tanította, míg a többiek nyelvekre, történelemre és művészetekre oktattak bennünket.”³³ Emellett nagyon kevés matematika és kémia is szerepelt a „tananyagukban”.³⁴ Edelsheim Gyulai Ilona grófnő leginkább az angol nevelőnőt, Kate Mastersont szerette, akit Missynek szólítottak. Ő gyermekdalokat énekelt nekik, közös varrást, játékot szervezett a testvéreknek, és felolvasott nekik. „Úgy tanultunk angolul Missytől, hogy észre sem vettük. De e korai években anyanyelvünk mellé – minden nehézség nélkül – a németet és a franciát is felvettük” – emlékezett rá vissza Ilona.³⁵ A többi forrás szintén a modern idegen nyelvek ismeretének kiemelkedő szerepét húzza alá. Mindegyik család alkalmazott külföldi nevelőnőket: német, angol, francia anyanyelvűeket. Az első világháború után angol nevelőnő nem volt minden családban, sőt van, ahol „csak” némettel találkozunk. Ennek bizonyára anyagi oka volt. Aki

²⁹ Müller 2000: 161–162.

³⁰ Károlyi Mihályné 2011: 26.

³¹ Károlyi Széchenyi 2005: 14.

³² Károlyi Széchenyi 2005: 15.

³³ Edelsheim Gyulai 2018: 37.

³⁴ Edelsheim Gyulai 2018: 39.

³⁵ Edelsheim Gyulai 2018: 38.

tehetett, egyszerre foglalkoztatta a külföldi nevelőnőket, de volt, ahol egymás után fogadták fel őket.³⁶ Az említett három idegen nyelv mellett többen még olaszul is megtanultak.³⁷

Nem is biztos, hogy magyar nyelvet sajátították el először a lányok. Később azonban mindenképp behozták a lemaradásukat ezen a téren. Az idegen nyelveket tehát anyanyelvi szinten beszélték: gyorsan, könnyedén, biztosan, magas szinten.³⁸ Mary Elisabeth Stevens, az Andrassy családnál dolgozó angol nevelőnő például nem leckékkel kezdte a tanítást, hanem igyekezett a gyermekeket az idegen nyelvhez hozzászoktatni. Megtanította nekik a környezetükben található tárgyak nevét, egyszerű mondatokat gyakoroltak, hogy ki tudják fejezni, mit szeretnének csinálni. Először mindig angolul szólt hozzájuk, majd lefordította franciára, hogy mindkét nyelvet gyakorolják. Igyekezett képekkel szemléltetni, amit tanított, ezzel is hozzájárulva az elsajátítás megkönnyítéséhez. Szívesen tanított nekik verseket is, esténként pedig felolvasott.³⁹ A nyelvtanulás megkönnyítése és a tájékozottság javítása érdekében gróf Lázár Nóra nyaranta egy német ügynökségen keresztül külföldi fiatalokat hívott és látott vendégül meggyesfalvai kastélyában, hogy unokáinak társalkodópартnerei legyenek.⁴⁰ A nyelvismeretre nem csak külföldön volt szükség. Erdélyben a társasági nyelv a 20. század elején a francia volt, később a német. Az itt élő főnemeselek otthon leginkább magyarul beszéltek, de gyakran keverték mondataikba idegen szavakat.⁴¹

A NEVELÉS–OKTATÁS IDEIGLENES, MAJD ALTERNATÍV HELYSZÍNE: AZ ISKOLA

Wasson szerint az első világháborúig főnemes lány Európában még középiskolába is igen ritkán iratkozott be nyilvános vagy magántanulóként nem beszélve az egyeteméről.⁴² A leányok Stekl szerint is ódzkodtak a nyilvános iskoláktól.⁴³ Winkelhofernek az Osztrák–Magyar Monarchiára vonatkozó megállapítása alapján pedig értelmi nevelésük a fiúkénál sokkal kevésbé volt alapos, szigorú és céltudatos.⁴⁴ A XX. század elejétől mind több főrangú leány vállalta a középszintű tanulmányokkal járó rendszeres tanulást. A középiskolainál

³⁶ Nádasy 2008: 59; Bánffy 2010: 26–31, 41; Stevens 2007: 105–106; Károlyi Mihályné 2011: 51; Odescalchi 1987: 28–29; Kornis 2002: 127, 178, 247.

³⁷ Károlyi Széchenyi 2005: 14; Edelsheim Gyulai 2018: 39; Kornis 2002: 181.

³⁸ Ezt az iskolai források is megerősítik: a Notre Dame de Sion iskolában tanulók jellemzően a magyar mellett a németet és/vagy a franciát is beszélték, sőt néhányan angolul is tudtak. (BFL Anyakönyvek VIII. 62b 1. kisdoboz)

³⁹ Stevens 2007: 88–89, 113, 239.

⁴⁰ Kornis 2002: 55.

⁴¹ Kornis 2002: 28, 21.

⁴² Wasson 2006: 82.

⁴³ Stekl 2004: 72.

⁴⁴ Winkelhofer 2009: 108–109.

könnyebb követelményeket támaztó (10–14 év közötti) polgári vagy az ennél magasabb szintű (10 év feletti) ún. felsőbb (1916-tól felső) leányiskolába is beiratkoztak páran, így Odescalchi Eugénie és Andrassy Katinka mintegy két-két esztendőre.⁴⁵ A háttérben rendkívüli helyzet állt: az édesanya betegsége illetve az édesapa halála.

Gróf Andrassy Katinka saját bevallása szerint elviselhetetlenné tette a nevelőnője életét. „Nyilván az lett volna a legjobb megoldás, ha nyilvános iskolába adnak, ám akkoriban Magyarországon a leányiskolák közül csak a zárdai iskolák voltak megfelelő színvonalúak. Csakhogy családunk antiklerikális szemléletű lévén, apám semmi szín alatt sem akart ilyen iskolába küldeni” – indokolta saját maga a döntést.⁴⁶ Végül apja halála után, 14 éves korában íratják be iskolába. A házasodási esélyeinek a javulását várták annak látogatásától. Először bejáró, majd bentlakó volt.⁴⁷ Számára szokatlan volt a Notre Dame de Sionban zajló vallásos nevelés, a különös szabályok, a memorizáló tanulási módszer. Mindezek ellenére boldognak érezte magát az intézményben.⁴⁸

A Notre Dame de Sion szerzetesi kongregáció tagjai 1904-ben telepedtek le Magyarországon. A nővérek eleinte francianyelv-oktatással foglalkoztak, kezdettől fogva internátust is üzemeltek. 1907-ben elemi leányiskolát és polgári leányiskolát nyitottak, valószínűleg az utóbbi diákja lett Andrassy Katinka. A polgári leányiskola 1916/17-ben (?) felső leányiskolává alakult, 1918/19-től azonban ismét polgári leányiskolaként működött. A Sas-hegyre történő költözés, az új, tágas, modern iskolaépület, amelyet nagy kert vett körül, lehetővé tette, hogy 1930-ban a polgári iskolát megtartva érettségit adó leánylíceumot indítsanak, amely 1935/36-ban nyolcosztályossá vált. Az új középiskolai törvény (1934) értelmében ugyanebben az évben elkezdődött a leánygimnáziumi nevelésre történő áttérés. Az intézmény internátussal is rendelkezett, ahol francia, német, angol társalgási órán is részt lehetett venni. Nagy súlyt fektettek a nyelvek tanítására az iskolában is: rendkívüli tárgyként a német, francia és angol volt választható. Zenét az internátusban és az iskolában is lehetett tanulni. A park a kikapcsolódás, a testmozgás számára is lehetőséget nyújtott. A két tenispályát telente korcsolyapályaként használták.⁴⁹ A Notre Dame de Sion iskoláit a felső középrétegek és az elit gyermekei látogatták, akik kis létszámú osztályokban tanulhattak. A diákok közt arisztokratákat is szép számmal találunk főként a polgári és a felső leányiskola évfolyamain. A leánylíceumra történő modellváltást követően az arisztokrata növendékek száma ugyanis erőteljesen lecsökkent (lásd 1. ábra). Úgy véljük, hogy a kezdeti magas létszám inkább a polgári leányiskola öröksége.

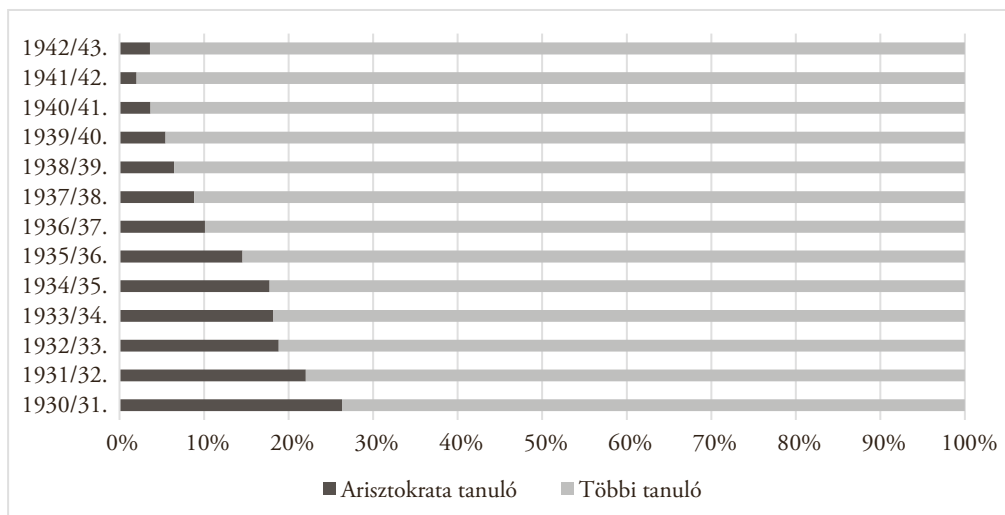
⁴⁵ A felső(bb) leányiskolák és a leánygimnáziumok történetéhez lásd Rébay 2009.

⁴⁶ Károlyi Mihályné 2011: 52–53.

⁴⁷ Az iskolai anyakönyvek és értesítők erre az időszakra vonatkozóan nem maradtak fenn, így csak feltételezhetjük, hogy a polgári leányiskola növendéke volt.

⁴⁸ Károlyi Mihályné 2011: 85–101.

⁴⁹ Biró 2019: 566–571.

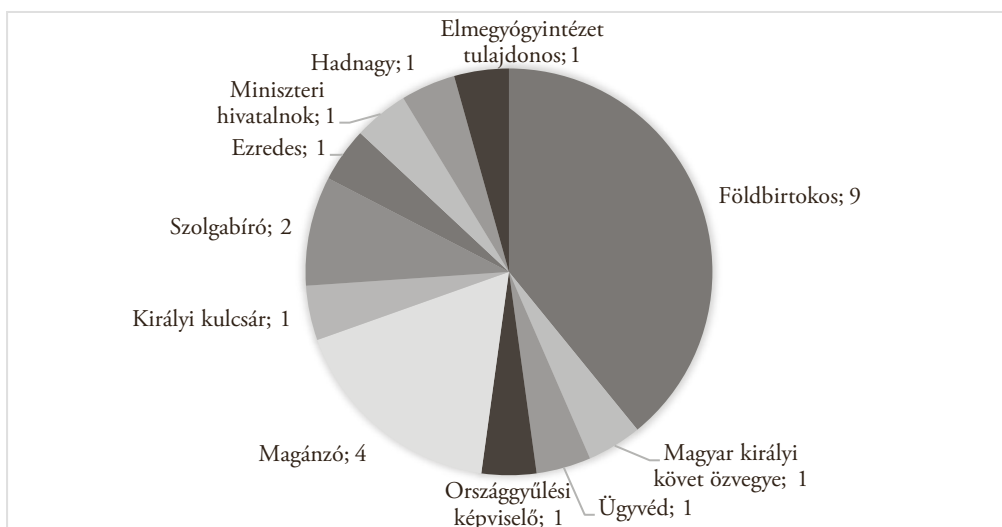
1. ábra: Arisztokrata tanulók a Notre Dame de Sion leánylíceumban

Forrás: Értesítő Sion leánylíceum, 1930/31–1942/43.

Az 1917/18 és az 1929/30 közti időszak tanulóira vonatkozóan a hiányosan fennmaradt anyakönyvek adnak némi támpontot. Ezekben 38 arisztokrata tanulót sikerült beazonosítanunk, 27 nemzetség tagjait. A legtöbb nemzetség tehát 1-1 fővel „képviseltette” magát. Kivétel a gr. Széchenyi és a gr. Zichy (4-4 fő), valamint a br. Apor, a br. Luzénszky, a br. Majthény, a gr. Serényi és a gr. Teleki (2-2 fő). A döntő többségük anyanyelve a magyar volt, de három német és egy francia anyanyelvű főrangú leány is beiratkozott az iskolába. Felekezetüket tekintve jellemzően katolikusok voltak. Két fő esetén református vallást jelöltek meg (két diáknál pedig ez az adat hiányzik). Kevés kivétellel rendkívüli tárgyat legalább diákságuk egyik évében tanultak, többnyire a franciát és/vagy zongorát. Csekély kivétellel rendes tanulók voltak, tehát nem a bizonyítvány megszerzése, hanem az iskolában zajló pedagógiai munka állt az intézményválasztás háttérében. Az ismert főrangú diákok szülei közt ugyan a legnagyobb csoport a földbirtokosoké volt, de az abszolút többséget nem érték el. A második leggyakoribb foglalkozás a magánzó volt (lásd 2. ábra).⁵⁰ Mindez utal az arisztokrácia bomlásának folyamatára, a munkavállalás egyre sürgetőbb voltára, ami a nők esetében is megnyilvánult a Horthy-korszakban.⁵¹ (Bár megjegyezzük, hogy a Sacré Coeur főrangú diákjainak szülei esetén más eredményeket kaptunk, amelyek inkább a pozícióörzésre utalnak.)

⁵⁰ BFL Anyakönyvek VIII. 62.b 1. kisdoboz.

⁵¹ Szécsi 2017: 360–364.

2. ábra: A Notre Dame de Sion iskolában az ismert arisztokrata tanulók szüleinek foglalkozása (1917/18–1940/41)⁵²

Forrás: BFL Anyakönyvek VIII. 62b 1. kisdoboz; BFL Anyakönyvek VIII. 517b 1. nagydoboz (Elemi 1929–1947)

A „sioni” tanulmányok lezárása után gróf Andrássy Katinka számára folytatódott az otthoni tanulás magántanárok vezetésével. Irodalomtörténettel és történelemmel, majd kereskedelmi ismeretekkel foglalkozott.⁵³ Ahogy említettük, pár évig Odescalchi Eugénie hercegnő is az iskolában tanult még az első világháborút megelőzően. Korábban ő is házi nevelésben részesült, az iskolai tárgyakat németül és franciául tanulta, míg magyarul csak az írást és az olvasást gyakorolta.⁵⁴ Emlékiratában megjegyezte, hogy számára csak két intézmény jöhetett szóba: a pressbaumi Sacré Coeur Intézet és a bécsi szaléziánus nővérek bentlakásos iskolája. (Ő a visszaemlékezők közül egyedülként az iskolai tanulmányait idegennyelven végezte, talán ezért nem merült fel budapesti helyszínen.) Anyja az utóbbit választotta, mert az közelebb esett ahhoz a szanatóriumhoz, ahol kezelték. Ez az intézmény is francia nyelvű konviktussal működött a budai Notre Dame de Sion leánynevelő intézethez hasonlóan. Számára is szokatlan volt az iskola, különösen a gyors reggeli felöltözés jelentett nehézséget. De ő is megszokta az otthonitól eltérő rendszert, s jól érezte magát az intézményben. Eugénie-nél is folytatódott az iskola elhagyása után az otthoni tanulás magántanárok segítségével. Magyar történelemmel, irodalommal,

⁵² Szülő vagy gondozó foglalkozása. 41 beazonosított diák adatai, köztük elemi, polgári, felső leányiskolai és leányliceumi tanulók egyaránt szerepelnek. (Az iskola anyakönyvei esetlegesen maradtak fenn. Ezekből néhány tanév nem valamennyi osztálynévsora rekonstruálható.) Az ismétlődő szülőket kiszűrtük. Amennyiben több foglalkozás is megjelent, mindegyiket külön feltüntettük.

⁵³ Károlyi Mihályné 2011: 113, 148.

⁵⁴ Odescalchi 1987: 32.

alkotmánytannal foglalkozott.⁵⁵ Az erdélyi főnemesek lányai közt is találtunk példát iskolai tanulmányok folytatására. A szintén az 1890-es években született gróf Lázár Irma a neves tanárnő, de Gerando Antonina kolozsvári felsőbb leányiskolájában tanult, amit „rendkívül élvezett”.⁵⁶

Az első világháborút követően – Wasson véleményével egybehangzóan – valóban az iskolai tanulmányok és az azzal járó bizonyítvány értéknövekedését tapasztalhatjuk. (Sőt volt, aki már óvodába is járt!⁵⁷) Az alapfokú oktatás továbbra is sokszor otthon történt, de a kastélyhoz közeli falusi elemi iskolában is tanult főnemes leány, ahogy városi elemi iskolában is.⁵⁸ Gr. Edelsheim-Gyulai Ilona és leánytestvérei az iskolát⁵⁹ magánúton végezték magyar nevelőnő vezetésével. Felsőelefántról Budapestre jártak vizsgázni, mert apjuk nem akarta szlovák nyelvű intézménybe adni őket.⁶⁰ A báró Huszár lányok a helyi román iskola látogatása helyett szintén az otthoni tanulást választották, viszont gróf Toldalagi Évát osztrák arisztokrata nevelőapja beíratta a nagyenyedi román elemi iskolába, aminek rendkívül szokatlan voltát maga a megemlékező is kiemelte.⁶¹ Báró Kemény János gyermekei kolozsvári iskolába jártak.⁶²

A Sacré Coeur Philippineum leánygimnáziumában tanuló főrangú leányok teljes körű mintája megerősíti a fenti állításunkat, miszerint a főnemesek lányai jelen voltak az elemi iskolai oktatásban. 1936/37 és 1945/46 közt a leánygimnázium I. osztályába beiratkozó mind a 22 főrangú diák valamilyen elemi népiskola IV. osztályos bizonyítványával érkezett. Köztük magán- és rendes tanulók egyaránt voltak. A diákok többsége a lakóhelyéhez közel fekvő intézményben szerezte meg a végzettséget, de sokan voltak (7 fő) a zárda saját elemi iskolájának a diákjai is.⁶³ A tanulmányaikat a főrangú lányok a két világháború közt egyértelműen középszintű iskolákban folytatták. A katolikus vallásúak közül a Notre Dame de Sion mellett sokan a Sacré Coeur valamelyik iskolájának a diákjai lettek magán-, vagy rendes tanulóként, ahol ismerősökkel, rokonokkal találkozhattak – még a szerzetesnővérek közt is.⁶⁴ A Sacré Coeur vélt vagy valós arisztokratikus jellege Rákosi Mátyásnál fő érvként szerepelt a kongregáció feloszlatakor 1950-ben:

⁵⁵ Odescalchi 1987: 53–61, 74.

⁵⁶ Kornis 2002: 275.

⁵⁷ Kornis 2002: 64.

⁵⁸ Nádasy 2008: 57, 64; Bánffy 2010: 40–41; Károlyi Széchenyi 2005: 62; Kornis 2011: 55, 64, 148, 199.

⁵⁹ Ezek foka és az iskolák neve nem derül ki a szövegből.

⁶⁰ Edelsheim Gyulai 2018: 37.

⁶¹ Kornis 2002: 179.

⁶² Kemény Jánosné 2019: 196.

⁶³ BFL VIII. 66b 1–12. kötet, Anyakönyv 1936/37–1945/46.

⁶⁴ Kornis 2002: 65, 83; vö. Rébay 2002: 191–192.

„Hogy mely rendek hagyassanak meg, ezzel kapcsolatban: nekem egyformák a rendek, ugyanúgy, mint az egyházak, bár az a körülmény, hogy az egyik támogat, a másik nem, ezzel kapcsolatban az állam nem lehet közömbös. Mi nem tapasztaltuk, hogy egyik rend jobban támogatna bennünket, mint a másik. De egy dolog mégis van: arisztokratikus rendek, mint az Angolkisasszonyok és a Sacré Coeur, ahová szegényember be sem szagolhattott, ne tessék rossz néven venni, ha ezeket nem akarjuk folytatni (...) Engedjék meg, hogy az államnak legyen itt vétőjoga, mi liberálisan mondtuk, hogy válogassák ki az iskolákat, de az államnak is legyen bizonyos joga.”⁶⁵

De igaz-e az állítás? A megtelepedés körülményei emellett szólnak. Az 1800-ban Franciaországban megalapított női szerzetesi kongregáció ugyanis arisztokraták kezdeményezésére (mintegy száz fő aláírását sikerült összegyűjteni) érkezett Magyarországra 1883-ban. A Sacré Coeur leánynevelő intézetei külföldön ugyanis ekkor már népszerűvé váltak ezen társadalmi réteg körében, amire Odescalchi Eugénie hercegnő is utalást tett. Itthon is a fő tevékenységük az oktatás lett. Elemi és felsőbb leányiskolát működtettek Budapesten 1883/84-től. Utóbbi 1897/98-ban polgári leányiskolává alakult. Az internátusban élő növendékek az ún. belső elemi iskola diákjai lehettek, ami némi elkülönülést tett lehetővé.⁶⁶ A Sacré Coeur a Notre Dame de Sionhoz hasonlóan nagy súlyt fektetett – a szülői igényekhez igazodva – az idegen nyelvek és a zene oktatására. 1914-ben leánygimnáziumot nyitott, amelyet Sophianumnak nevezett el. Ez 1917-ben az István útról (későbbi Ajtósi Dürer sor) a Mikszáth Kálmán térre költözött.⁶⁷ A Sophianum esetén az érettségi törzskönyvek elemzésére vállalkoztunk. Ez alapján az intézmény fennállása alatt 928 diák tett érettségi vizsgát, közülük 24 volt főrangú, ami 2,6%-ot jelent (lásd 3. ábra). Mindegyikük római katolikus vallású volt.

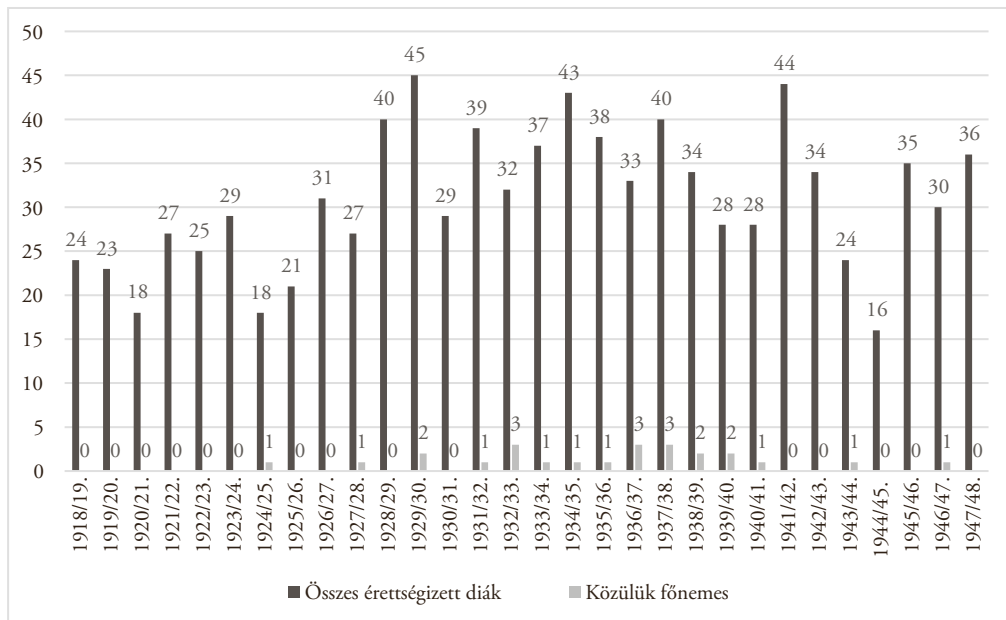
A 24 diák 18 nemzetséghez tartozott, tehát a Sionhoz hasonlóan a Sophianumba is egy nemzetségnek többnyire egyetlen tagja iratkozott be. Kivételek viszont itt is voltak: a gróf Andrassy és báró Kray (3-3 fő), a gróf Cziráky és a gróf Zichy (2-2 fő) nemzetség. 22 jelentkező vizsgája sikerült,⁶⁸ közülük 7 jelesen, 8 jól érett, 7 diáklány pedig érett értékelést kapott.

⁶⁵ Rákosi Mátyást idézi Gergely 1990: 239.

⁶⁶ Sajnálatosan a diáknévsorok ebből az időszakból nem ismertek. A környéken lakó bejáró tanulók az ún. külső elemi iskolába iratkozhattak be.

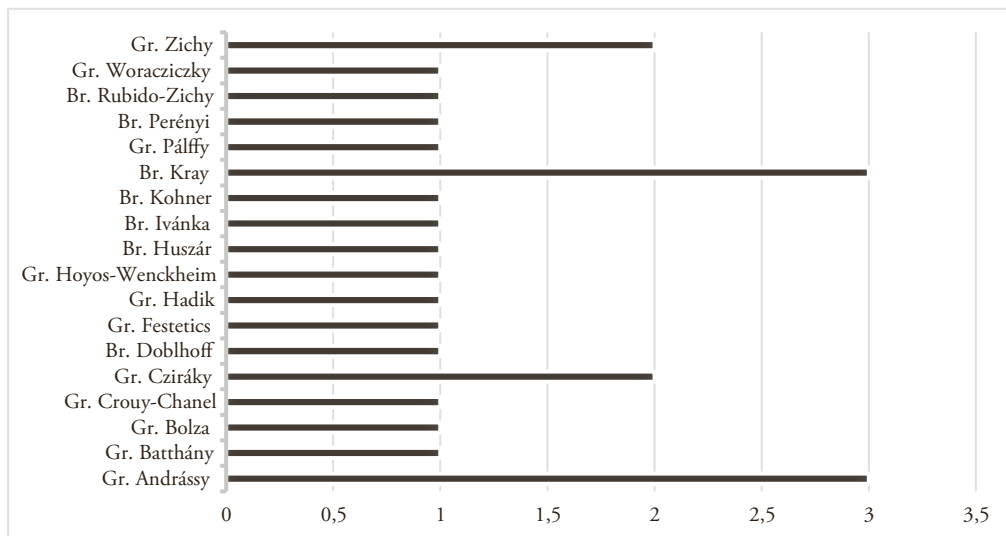
⁶⁷ Rébay 2019: 702–712.

⁶⁸ Legalábbis első próbálkozásra.

3. ábra: A Sophianum érettségít tett növendékei (1918/19–1947/48)

Forrás: BFL VIII. 46.b 36. kötet *Érettségi törzskönyv, 1918–1933*; 37. kötet, 1933–1940; 38. kötet, 1941–1949.

4. ábra: A Sophianumban érettségiző főrangú lányok családneve (1918/19–1947/48)

Forrás: BFL VIII. 46.b 36. kötet *Érettségi törzskönyv, 1918–1933*; 37. kötet, 1933–1940; 38. kötet, 1941–1949.

A főrangú érettségizők fele egyedül a Sophianum tanulója volt. A többiek egy vagy több másik iskolának a diákjai voltak. Ezek közt csupán egy külföldi intézmény szerepel, egy bécsi középiskola. A leánygimnáziumok közül a székesfehérvári községi Árpádházi Boldog Margit Leánylíceum két esetben is feltűnt. Az angolkisasszonyokhoz is járt főnemes leány, de nem Pestre, hanem Egerbe. Egy fő a Philippineumnak is a tanulója volt. Ami feltűnt, az a polgári leányiskolák tanulójának magas száma. Négyen is jártak a Sacré Coeur polgári leányiskolájába. S további hat polgári leányiskola is említésre került, ezek fele működött a fővárosban. Egyike volt a Budapesti Új Iskola Egyesület iskolája. Ez volt az egyedüli reformpedagógiai intézmény a listán. Egyetlen leány volt felső leányiskola tanulója is. Mindez megerősíti a Notre Dame de Sion intézetnél tapasztaltakat, azaz a polgári és a felső leányiskola népszerű voltát. S azt is mutatja, hogy a leány-középiskolák utóbb felértékelődtek, hiszen sokan kiegészítették tanulmányaikat ebben az iskolatípusban, és érettségit szereztek.

Érdeemes megnézni a főnemes diákok által látogatott iskolák elhelyezkedését is: a 16 megnevezett iskolából – ebbe a Sophianumot nem vettük bele – 10 intézmény budapesti volt, ami mutatja az főnemeseknek a fővárosba irányuló iskolai mobilitását.⁶⁹ A megnevezett magyarországi iskolák közt vegyesen voltak állami (5), községi (3), katolikus (5) és egyesületi (2) fenntartásúak. Más felekezet által működtetett intézmény viszont nem került kiválasztásra. A tanulmányi jelleget illetően kilencen mindvégig rendes tanulók voltak, hatan pedig magántanulók. Kilenc leány különbözőképpen is folytatta tanulmányait: volt magán- és rendes tanuló is, akár többször is változtatva státuszát.⁷⁰

A leánygimnázium iránti érdeklődés annyira megnövekedett, hogy 1932/33-tól felmenő rendszerben először párhuzamos osztályok keretében, majd 1936/37-től önállóan egy újabb leánygimnáziumot tartott fenn a Szent Szív Társaság Philippineum néven. A bővülés miatt a polgári leányiskola megszűnt.⁷¹ Éppen az az intézmény, amely a Sacré Coeur különböző iskolái közt a főnemesek körében ekkoriban a legnépszerűbb volt: ugyanis több főrangú leány tanult itt mint a Sophianumban. A polgári leányiskola diákjainak társadalmi helyzetére vonatkozóan mindössze három tanév esetén állnak rendelkezésre számadatok. 1929/30-ban nagybirtokos, nagybérllő, középbirtokos, bérllő kategóriába a szülők 30,2%-a került, 1930/31-ben a földbirtokosok 26,3%-ot, 1931/32-ben pedig 22%-ot tettek ki.⁷²

A Philippineum esetén az érettségi törzskönyvek nem maradtak fenn, ezért az anyakönyvek adatainak az elemzésére vállalkoztunk. Ezek 1945/46-ig viszonylag megbízhatóan tartalmazzák a diákok rangját. A következő tanévben a címek hivatalos eltörlése miatt már

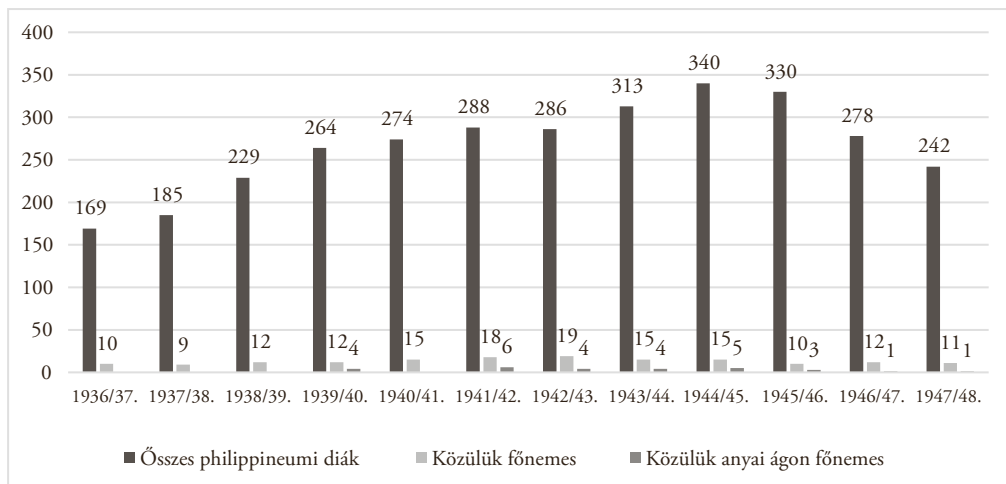
⁶⁹ A lakóhelyet az érettségi törzskönyv nem tartalmazza. A születési hely hat fő esetében volt a főváros.

⁷⁰ BFL VIII. 46.b 36. kötet Érettségi törzskönyv, 1918–1933; 37. kötet, 1933–1940; 38. kötet, 1941–1949.

⁷¹ Rébay 2019: 713.

⁷² Rébay 1998: 53.

az osztályfőnöktől függött, hogy szerepeltette-e. Az államosítás évében pedig a kevés feltüntetett főnemesi rangot utólag egységesen kihúzták. Összegezve minimum annyi főrangú diákja volt az iskolának, ahány az 5. ábrán szerepel. A legtöbben 1942/43-ban iratkoztak be az intézménybe, ekkor az összes diák 6,6%-át tették ki. Egyértelműen magasabb volt az arányuk, mint a Sophianumban, ami kétségkívül az iskola elhelyezkedésének köszönhető. A Városliget közelében fekvő, saját, nagy kerttel rendelkező, számos sportolási lehetőséget nyújtó iskola bizonyára vonzóbb volt mint a Palotanegyedben álló, de kevésbé egészséges környezetben fekvő Sophianum. Még magasabb szám jön ki akkor, ha az anyai ágon főnemes diákokat is feltüntetjük. Több tanév esetén ugyanis az anyakönyvek az édesanya nevét is tartalmazták. Meglepő módon viszonylag sok volt a rangon aluli házasság: jellemzően birtokos köznemesi családokba házasodtak be arisztokrata hölgyek. (Viszont több főnemes úr is rangon alul kötött házasságot.) Ez is mutatja az arisztokrata réteg bomlását, egyre heterogénebbé válását.

5. ábra: A Philippineum beiratkozott tanulói (1936/37–1947/48)⁷³

Forrás: BFL VIII. 66b 1–12. kötet Anyakönyv 1936/37–1947/48.

Összesen 57 főrangú diákot azonosítottunk, akik 35 nemzetség leszármazottjai voltak. Ezek közül tizenkettőnek egynél több tagja is az iskola diákja volt: a gróf Zichy (6 fő), a gróf Esterházy és a gróf Széchenyi (4-4 fő), a báró Adamovich (3 fő), a gróf Andrassy, a gróf Bethlen, a báró Hatvany, a gróf Merán, a herceg Montenuovo, a gróf Nádasdy, a gróf Orczy és a gróf Teleki (2-2 fő) nemzetségnek. A főrangú diákok egy (református) kivétellel

⁷³ 1945/46. esetén az általános iskola V–VI. osztálya is (egy arisztokrata diák járt ezek egyikébe), a következő két tanévben a leánygimnázium III–VIII. osztálya. Az utolsó évben néhányan a III. osztály tananyagából magánvizsgát tettek ugyanis.

római katolikus vallásúak voltak, s a horvát br. Adamovich testvéreket leszámítva magyar anyanyelvűek. Nagy többségben rendes tanulóként (43 fő) folytatták tanulmányaikat, akik közül viszont nem volt mindenki bentlakó.⁷⁴ 9 fő volt magántanuló, 5 fő státusza pedig változott. Átlagban 2,98 osztályt végeztek el az intézményben.

A források feltüntetik az apa/gondozó foglalkozását. A Philippineum esetén a kép eltér a Sophianumban megtapasztalttól: az 57 szülő közül 45 esetében „földbirtokos” vagy „nagybirtokos” esetleg „erdőbirtokos” szerepelt. (Amennyiben a testvérek miatt a többször előfordulókat kiszűrjük,⁷⁵ akkor 35 a földbirtokos szülők száma, miközben 11 főnél szerepel más foglalkozás.) Polgári foglalkozásukat tehát kevésbé találunk köztük, s ha igen, azok meglehetősen különbözőek voltak. Katona és hivatalnok mellett például vaskereskedő, festőművész vagy mérnök is szerepelt a szülők közt. Érdekesek az 1945 utáni váltások: hogy lett földbirtokosból több esetben „volt földbirtokos” vagy földbirtokosból gazdálkodó és aztán fakereskedő (br. Piret de Bihain Győző).

Az összes szülő közt a fővárosi lakóhellyel (is) rendelkezők kisebbségben voltak: az 57 diáknak 20 szülője lakott legalább az egyik tanévben a fővárosban, ami ismét a Budapest felé irányuló iskolai mobilitást igazolja. (Ha újra kiszűrjük a többször is szereplő szülőket, ez a szám 16. Ezzel szemben 29 fő volt nem fővárosi illetékességű.)⁷⁶ Amennyiben az összes diákot vesszük alapul, a nem budapesti 37 tanuló a történelmi Magyarország 21 vármegyéjéből, illetve Horvátországból érkezett. A legtöbben Fejér megyeiek voltak (7 fő), őket a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyeiek követték (5 fő), majd Baranya, Nógrád, Zala és Horvátország következett 3-3 fővel. Erdély öt esetben szerepelt, a Felvidék pedig két alkalommal, miközben Arad és Szerém vármegye is előfordult egyszer-egyszer. Az iskola vonzáskörzete tehát igen messzire ért.

Az anyakönyvek megnevezik, hogy a diák az előző osztály bizonyítványát hol szerezte. (Az érettségi törzskönyv a teljes tanulói pályát tartalmazza, tehát az pontosabb információt nyújt.) Ekképpen 16 középiskola került megnevezésre, 15 leány- és 1 fiú-középiskola. (A fiú-középiskolai magántanulói szerep nem volt vonzó a főnemeselek körében.) Kilenc volt közülük fővárosi. Egyetlen külföldi iskolát sem tüntettek fel viszont egy német nyelvű szerepelt: a budapesti Reichsdeutsche Schule. A felső leányiskola mint típus addigra megszűnt, de polgári leányiskola már csak kettő szerepelt a listán, mind a kettő vidéki intézmény volt. (Az Új Iskola itt is feltűnt – ekkor már leánygimnázium volt.) Úgy tűnik, hogy az 1930-as évekre legfőbb tanulmányi helyként a polgárit felváltotta a leánygimnázium.

⁷⁴ Nem egyértelműen jelzik az anyakönyvek a bentlakást, így erre vonatkozóan pontosabb megállapítást nem tehetünk.

⁷⁵ Ha az özvegy foglalkozása ugyanaz volt, mint korábban a férjének, őt is kivettük a mintából.

⁷⁶ Az özvegyek minden esetben kikerültek, mivel a lakóhelyük mindig megegyezett az elhunyt férjükével.

Egy további iskola számítható kvázi polgári iskolának, a Budapesti Szent Margit Modernnyelvi Középfokú Leányiskola,⁷⁷ ahonnan két főnemes tanuló is érkezett.

A középiskolák közül legtöbbször a budapesti angolkisasszonyok Sancta Maria Leánygimnáziumában tanultak korábban (7 fő). Ebben a jegyzékben is szerepel a székesfehérvári községi Árpádházi Boldog Margit Leánygimnázium (4 fő), tehát az elhelyezkedése miatt továbbra is vonzó maradt. Az Isteni Megváltó Leányai Budapesti Szent Margit Leánygimnáziumból 2 tanuló érkezett, ahogy a Sionból és a Sophianumból is. Érdekes, hogy ha nem is sokszor, de volt átjárás a Sacré Coeur két leánygimnáziuma közt. A fenntartók szerinti megoszlás az összes középszintű iskolát tekintve így alakult: katolikus (10), állami (2), egyesületi (2), községi (2), református (2), magán (1).⁷⁸

A Sacré Coeur a középszintű iskolát végzettek számára továbbképző tanfolyamot is hirdetett, amely 1920-ban 4 éves nyelvmesternői tanfolyammá alakult. A belépés feltétele a polgári leányiskola, felső leányiskola vagy a leány-középfokú iskola első négy osztályának elvégzése, valamint a francia és német nyelv ismerete volt. A végzettek nyelvmesternői oklevelet kaptak. Itt a philippineuminál is magasabb arányban jelentek meg a főnemesek. 1942/43-ban például a tanulók közel harmadát tették ki.⁷⁹

Más budapesti leány-középfokú iskolában is tanultak főnemes lányok. Az angolkisasszonyok intézetének a választását a memoárok is megerősítik.⁸⁰ A reformátusok a Baár-Madasban is tanultak. Az erdélyiek a kolozsvári Marianumba is jelentkeztek a budapesti intézetek mellett.⁸¹ A kép tehát meglehetősen színes, néhány intézmény viszont egyértelműen kedveltebb volt a többinél. Az iskolai szabályokkal a szabadsághoz szokott gyermekek többnyire nehezen barátkoztak meg. A szigorú otthoni napirend úgy tűnik, több szabadságot adott mint az iskolai házirend.⁸²

A lányok külföldi tanulmányaira, amelynek célja a nyelvtudás tökéletesítése volt, az elemzett iskolai forrásokban csupán egyetlen esetben történt utalás, miközben a XIX. század első felében még gyakorinak számított ez a szokás.⁸³ A memoárokban viszont több példát is találtunk erre: báró Gerliczy Mária és húga középiskolásként tanult Ausztriában, Párizsban⁸⁴ és Londonban. Utóbbi két városban nyelvtanári bizonyítványt is szereztek.⁸⁵

⁷⁷ Vö. Szent Margit Leánygimnázium és Nőnevelő Intézet. Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Margit%20Le%C3%A1nygimn%C3%A1zium%20%C3%A9s%20N%C5%91nevel%C5%91%20Int%C3%A9zet.html>. Letöltés ideje: 2021.12.15.

⁷⁸ BFL VIII. 66b 1–12. kötet Anyakönyv 1936/37–1947/48.

⁷⁹ Rébay 2019: 717; Rébay 2002: 191–192.

⁸⁰ Kornis 2002: 55, 180; Bánffy 2010: 42.

⁸¹ Kornis 2002: 18, 127, 199, 247, 351.

⁸² Vö. Nádasdy 2008: 136, 138; Kornis 2002: 180, 247.

⁸³ Virág 2010: 70.

⁸⁴ Pressbaumban és Párizsban a Sacré Coeur iskolájában tanultak.

⁸⁵ Kornis 2002: 156–157.

Gróf Windisch-Graetz Mária Magdolna Belgiumban (Oostende) a Sacré Coeur iskolájában töltött el egy évet, hogy franciául tanuljon.⁸⁶ Két lány a gróf Apponyi családból a bécsi Sacré Coeur intézetben végzett tanulmányokat.⁸⁷ A gróf Nádasdy család hölgytagjai is külföldön tanultak nyelveket az első világháború utáni években.⁸⁸

Többen festettek kedvtelésből.⁸⁹ Voltak, akik érettségi után komolyabb tanulmányokat is folytattak ezen a téren – Magyarországon vagy külföldön. Pesten Gallé Tibor festőiskolájában tanult gróf Bánffy Katalin, aki mellette háziápolási tanfolyamra is járt.⁹⁰ Gróf Széchenyi Ilona először a müncheni, majd a budapesti képzőművészeti akadémián tanult festészetet.⁹¹ Gróf Teleki Erzsébet a nagybányai iskolához tartozó Rátz Péter tanítványa volt.⁹²

Egyetemi tanulmányokra két példát találtunk a memoárokban: gróf Toldalagi Éva művészettörténetet, pszichológiát és filozófiát tanult Kolozsvárt,⁹³ báró Apor Klára Bécsben először építészmérnöki, majd külkereskedelmi tanulmányokat folytatott, míg politikai okokból ki nem utasították a megszállt Ausztriából. Ezt követően Budapesten német, francia, angol fordítóként dolgozott. Ő maga is megjegyzi azonban, hogy „a dolgozó úrilány szerepe még ismeretlen volt Park klubunk [az arisztokrácia kedvelt szórakozóhelye] világában. Néha a nehéz munkanap után igyekeztem a coctailon és bálokon frissen megjelenni, hiszen elvben, ott kellett volna férjet találjunk. Érthetetlen volt elöttem, hogy anyám miért tiltotta meg nekem, hogy társaságban tanulmányról, karrieréről, pláne munkáról beszéljek, mikor Bécsben arisztokrata körökben is már szorgalommal tervezték a fiatalok jövőjüket.”⁹⁴ Klára diplomata akart lenni, ezért a Külügyi Intézet előadásait hallgatta, 1943 nyarát pedig ösztöndíjjal a lausanne-i egyetemen töltötte.⁹⁵ Hiába volt tehát néhány dolgozó főrangú hölgy,⁹⁶ ez az életút nem vált általánossá és elfogadottá.

A két világháború közt néhányan előrelátóan az anyagi, társadalmi helyzetük romlásával számolva valamilyen szakmában végzettséget szereztek, ahogy fentebb láttuk, sokan nyelvmesternői oklevelet. Báró Huszár Mónika gyors- és gépírónői iskolát végzett,⁹⁷ míg báró Atzél Márka varrónőnek tanult – miközben a gimnáziumot is végezte.⁹⁸ Gróf Károlyi

⁸⁶ Károlyi Istvánné 2017: 59.

⁸⁷ Edelsheim Gyulai 2018: 42.

⁸⁸ Nádasdy 2008: 20.

⁸⁹ Károlyi Istvánné 2017: 36.

⁹⁰ Bánffy 2010: 132–134.

⁹¹ Károlyi Széchenyi 2005: 46.

⁹² Kornis 2002: 149.

⁹³ Kornis 2002: 352.

⁹⁴ Kornis 2002: 56–57.

⁹⁵ Kornis 2002: 56–57.

⁹⁶ Vö. Szécsi 2017: 360–361.

⁹⁷ Kornis 2002: 181.

⁹⁸ Kornis 2002: 83.

Krisztina Zsófia gazdaképző iskolába járt Kiskunfélegyházán.⁹⁹ Gróf Toldalagi Éva az egyetem mellett ápolónői tanfolyamra iratkozott be – ezek már a világháború évei voltak. A harcok végeztével Pestre utazott, ahol gyors- és gépírást tanult. Férje ugyanis fogságba esett, ezért önálló megélhetésre lett volna szüksége.¹⁰⁰

Mindez az első világháború előtt még igen meglepő volt. Andrássy Katinka grófnő az első felnőtt báli szezonja után, 17 évesen határozta el, hogy felkészül az érettségi hiányában hároméves tanulmányokkal együtt járó könyvelői, üzletvezetői munkára képesítő kereskedelmi iskolai vizsgára. Ettől remélte az önállóságot. E merőben szokatlan döntést – legnagyobb meglepetésére – a szülei nem ellenezték: megbíztak egy egyetemi hallgatót a segítségével, aki többek közt matematikát tanított neki. A vizsgát végül nem tette le, mivel férjhez ment, így az általa vágyott független életre már nem kellett előkészülnie.¹⁰¹

ÖSSZEGZÉS

Összegezve míg az első világháború előtt a főnemes lányokat jellemzően Magyarországon is otthon nevelték az idegen nyelvekre és a humán műveltségre koncentrálnak, addig azt követően a lányok iskolázottsági fokának emelkedését tapasztaljuk: magán- vagy rendes tanulóként, de középszintű, eleinte polgári vagy felső(bb) leányiskolai, majd középiskolai tanulmányokat is folytattak, sőt néhányan akadémián vagy egyetemen tanultak tovább. A nyilvános iskolától való ódzkodás tehát egyre inkább eltűnt. Megfelelő tanulmányi helyszíneként néhány – főként budapesti – intézmény jött szóba. Ezekben egyfajta rendies elkülönülésre is lehetőség nyílt. Külföldre kevesen mentek: ők leginkább a Sacré Coeur egyik leánynevelő intézetébe iratkoztak be.

A szemléletváltás Erdélyben történt meg először. A nehezülő politikai, gazdasági helyzetben ugyanis kevés lett, ha valaki csak vendégeket tudott fogadni és szórakoztatni, ahogy azt báró Kemény Gizella tette.¹⁰² Az érettségi vizsga vagy szaktudás, például egy nyelvtanári bizonyítvány biztos befektetésnek tűnt. (Ráadásul a középrétegek lányai számára is ez kezdett általánossá válni.) Esetükben már nem is a „fentmaradás”, hanem a megmaradás lett a cél. Ezzel együtt amennyire tudta, az arisztokrácia sokáig őrizte a tradíciókat, a vidéki életmódot, az otthoni tanulásból fakadó előnyöket. Az első világháború után azonban már egyre többen tanultak rendes tanulóként iskolában, a nevelésük, oktatásuk tehát intézményesült.

⁹⁹ Károlyi Széchenyi 2005: 94.

¹⁰⁰ Kornis 2002: 352–353.

¹⁰¹ Károlyi Mihályné 2011: 147–152.

¹⁰² Kemény Jánosné 2019: 182.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- VIII. 62b Notre Dame de Sion Leánygimnázium és Líceum iratai (1930–1942) 1. kisdoboz Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1930–1942)
- VIII. 517b Notre Dame de Sion Római Katolikus Elemi Iskola iratai (XI. Villányi út 35.) (1929–1948) 1. nagydoboz Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1929–1948)
- VIII. 66b Sacré Coeur Szent Szív Társaság Philippineum Gimnáziuma iratai (XIV. Ajtósi Dürer sor 37.) (1932–1948) Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1932–1948) 1–12. kötet, Anyakönyv 1936/37–1947/48.
- VIII. 46b Budapesti VIII. Kerületi Sophianum Katolikus Leánygimnázium és Általános Iskola iratai (VIII. Mikszáth tér 1.) Anyakönyvek, tanulói nyilvántartások (1914–1949) 36. kötet Érettségi törzskönyv, 1918–1933; 37. kötet, 1933–1940; 38. kötet, 1941–1949.

Értesítő Sion leánylíceum 1930/31: *A Notre Dame de Sion róm. kath. leánylíceum értesítője az 1930/31. iskolai évről. Közzétette M. Marie Etelka de Sion Dr. igazgató.* Budapest. [A többi tanév hasonló módon rövidítve.]

Bánffy Katalin 2010: *Ének az életből.* Kolozsvár.

Edelsheim Gyulai Ilona 2018: *Becsület és kötelesség 1918–1944*, 1. kötet. Budapest.

Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna 2017: *Feljegyzések és életképek.* Szekszárd.

Károlyi Mihályné 2011: *Együtt a forradalomban.* Budapest.

Károlyi Széchenyi Ilona 2005: *Kileng az inga: Egy arisztokrata festőművésznő életútja, bánatai és örömei.* Budapest.

Kemény Jánosné Augusta Paton 2019: *Önéletrajzi emlékezések.* Gyoma.

Kornis Gabriella 2002: *Elődok és Utódok. Erdélyi főnemesek a XX. században.* Fót.

Kuylenstierna-Andrássy Stella 2015: *Ég a puszta: Gróf Andrássy Imréné memoárja.* Budapest.

Nádasdy Borbála 2008: *Zagolni szabad?* Debrecen.

Odescalchi Eugénie 1987: *Egy hercegnő emlékezik.* Budapest.

Stevens, Mary Elisabeth 2007: *Levelek az Andrássy-házból (1864–1869): Egy angol nevelőnő levelei.* Szerk. Cieger András. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon, II.: Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eger.
- Ballabás Dániel 2020: *A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei*. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/5717/1/147_199_Ballabas.pdf (2022. 12. 15.)
- Bíró Aurél 2019: Notre Dame de Sion oktatási és nevelési intézményei. In: Beke Margit (szerk.): *Katolikus Budapest IV.: Oktatási és nevelési intézmények*. Esztergom-Budapest Főegyházmegye, Budapest, 565–573.
- Boruzsné Bűdi Katinka – Rébay Magdolna 2022: A győri és a soproni bencés gimnázium társadalmi karaktere a dualizmus korában. In: Kattein-Pornói Rita – Mrázik Julianna – Pogácsik Mónika (szerk.): *Tanuló társadalom: Oktatáskutatás járvány idején*. (HERA Évkönyvek IX.) Budapest–Debrecen, 473–489.
- Conze, Eckart 2005: Niedergang und „Obenbleiben“. In: Conze, Eckart (Hg.): *Kleines Lexikon des Adels: Titel, Throne, Traditionen*. München, 187–188.
- Gergely Jenő 1990: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Budapest.
- Gudenus János József 1990: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, 1. kötet. Budapest.
- Gudenus János József 1998: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, 4. kötet. Budapest.
- Kéri Katalin 2018: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon: nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással*. Pécs.
- Lieven, Dominic 1992: *The aristocracy in Europe, 1915–1914*. Basingstoke.
- Müller Ildikó 2000: Az alap és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában. *Sic Itur Ad Astra* 3. szám 131–204. https://epa.oszk.hu/01000/01019/00031/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_2000_03_131-204.pdf (2022. 12. 15.)
- Papp Klára – Püski Levente (szerk.) 2009: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Debrecen.
- Papp Klára – Püski Levente (szerk.) 2013: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debrecen.
- Püski Levente 2007: Tekintély és közélet. Arisztokrácia a Horthy-korszakban. *Rubicon* (18.) 4–5. 44–52.
- Püski Levente 2008a: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, I. *Korunk* (19.) 9. 82–93.
- Püski Levente 2008b: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon, II. *Korunk* (19.) 10. 97–108.

- Rébay Magdolna (szerk.) 2017: „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...”: *Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században*. Szeged.
<https://doi.org/10.14232/belvbook.2017.58532>
- Rébay Magdolna 1998: *A Szent Szív Társaság (Sacré Coeur) Magyarországon: A rend működése, a két budapesti intézet története*. Egyetemi szakdolgozat, Piliscsaba.
- Rébay Magdolna 2002: A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950). In: Fejérdy Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Piliscsaba, 164–196.
- Rébay Magdolna 2009: *A leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű országokban*. Budapest.
- Rébay Magdolna 2014: A hagyományos elit tagjai a budapesti piarista gimnáziumban a dualizmus korában (1897/98–1917/18). In: Fizel Natasa – Nóbik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szeged, 249–268. <http://mek.oszk.hu/15000/15023/15023.pdf>. (2022. 12. 15.)
- Rébay Magdolna 2017: Aristocrats in the Evangelical Lutheran Secondary Grammar School – Eperjes and Nyíregyháza in the Age of Dualism. *Hungarian Educational Research Journal*, (7) Supplement 2. 57–74. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=708429> (2022. 12. 15.)
- Rébay Magdolna 2019: A Szent Szív Társaság oktatási és nevelési intézményei. In: Beke Margit (szerk.): *Katolikus Budapest IV. Oktatási és nevelési intézmények*. Esztergom-Budapest Főegyházmegeye, Budapest, 702–721.
- Rébay Magdolna 2021: Arisztokrata diákok a kolozsvári ref. főgimnáziumban (1867–1918). In: Mányoki János – Pintér Gábor (szerk.): *Bivio. Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár műhelyéből 2020*. Evangélikus Országos Gyűjtemény, Budapest, 131–153.
- Stekl, Hannes 2004: Österreichs Adel im 20. Jahrhundert. In: Schulz, Günther – Denzel, Markus A. (Hg.): *Deutscher Adel im 19. und 20. Jahrhundert*. Scripta Mercaturae, St. Katharinen, 35–73.
- Szécsi Noémi 2017: „A divat dolgozni”. Dolgozó grófnők és úri vállalkozók. In: Géra Eleonóra – Szécsi Noémi (szerk.): *A modern budapesti úrinő (1914–1939)*. Budapest, 360–364.
- Szent Margit Leánygimnázium és Nőnevelő Intézet. In: *Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Margit%20Le%3%A1nygimn%3%A1zium%20%3%A9s%20N%20nevel%20Int%3%A9zet.html> (2022. 12. 15.)
- Virág Irén 2010: Nőnevelés – arisztokrata tradíciók. *Iskolakultúra* 3. 58–73. http://misc.bibl.u-szeged.hu/42405/1/8_EPA00011_iskolakultura_2010-03.pdf (2022. 12. 15.)
- Virág Irén 2013: *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Eger.
- Wasson, Ellis 2006: *Aristocracy and the Modern World*. Basingstoke, New York.
- Winkelhofer, Martina 2009: *Adel verpflichtet: Frauenschicksale in der k. u. k. Monarchie*. Wien.

THE INSTITUTIONALISATION OF ARISTOCRATIC GIRLS' EDUCATION IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES IN HUNGARY

by Magdolna Rébay

Summary

In the present research, we focus on the education of girls born to aristocratic families, and we are interested in how their education was provided from the second half of the 19th century onwards. We will focus on the content and the place of education: the family and the school. In the latter context, we will focus on the Notre Dame de Sion and Sacré Coeur girls' educational establishments in Budapest. Our sources were both official school documents and memoirs. We used the methods of documentary analysis and narrative text analysis, as well as descriptive statistical analysis.

Our results show that while before the First World War, girls of the nobility were typically educated at home in Hungary, focusing on foreign languages and humanities, afterwards the girls' educational level increased: they were private or regular pupils, but they pursued secondary education, initially at so-called civic school or at upper secondary school for girls, later more at high school, and some even continued their studies at academies or universities. Their aversion to public schooling therefore disappeared and their education became institutionalised. A few institutions – mainly in Budapest – were considered suitable places of study. These also offered the possibility of a kind of social segregation.

Keywords: aristocrats, girls, education, 19th–20th century, Hungary